

פרק 59

בניית המרכז ביבנה

לאחר חורבן בית המקדש החלה יבנה להתפתח כמרכז למנהיגות היהודית. רבים מחכמי הדור התקבצו ביבנה וחידשו בה פעולות אשר קודם לכן מולאו על ידי הסנהדרין. ביבנה נקבעו תקנות חדשות, אשר הותאמו למציאות החדשה, והתגבשו מוסדות ופולחנים אשר היה בהם כדי לשמש תחליף כלשהו לבית המקדש ולפעילות שהתקיימה בו. כל אלה הקלו על אווירת הייאוש, שרבים שקעו בה, אפשרו את עיצובם של חיים יהודיים ללא מקדש וסיפקו לעם גורמים מלכדים חדשים. בפרק זה נלמד על פעילותם של שני מנהיגים מרכזיים אשר הובילו מגמה זו – רבן יוחנן בן זכאי ורבן גמליאל, על התקנות החדשות שתיקנו חכמי יבנה וכן על המוסדות ועל הפולחנים שהתגבשו ביבנה במסגרת מגמה זו.

1. המנהיגות עוברת ליבנה

1 (א) רבן יוחנן בן זכאי (ריב"ז) מייסד את המרכז ביבנה

בימים שלפני החורבן שימש בן זכאי כמשנה לראש הסנהדרין – רבן שמעון בן גמליאל. בימי המצור הרומאי על ירושלים נמלט מהעיר ופנה ליבנה, שם הצטרפו אליו חכמים נוספים. ביבנה תיקן ריב"ז תקנות שאפשרו להמשיך ולקיים חלק מהפעולות הפולחניות, אשר היו ייחודיות לבית המקדש. בנוסף, הוא הקים בית מדרש ללימוד תורה ובית דין. בית הדין נטל לעצמו חלק מתפקידי הסנהדרין, שאחת מהבולטות שבהן הייתה קידוש חודשים ועיבור שנים. סמכות זאת הייתה נחוצה לצורך קביעת לוח השנה, שעל פיו נקבעו החגים. אולם, להבדיל מהסנהדרין שישבה בירושלים לפני המרד, בית הדין שהקים ריב"ז לא החזיק בסמכויות שיפוט, היות שהרומאים שללו סמכות זאת מהיהודים לאחר המרד. ריב"ז התמודד עם ביקורת מצד חלק מהחכמים, אשר לא הצטרפו לבית המדרש שהקים. אחד ממבקריו היה רבן גמליאל. רבן גמליאל היה בנו של רבן שמעון בן גמליאל – שהיה ראש הסנהדרין בימים שלפני החורבן (לכן הוא נקרא גם רבן גמליאל השני, או רבן גמליאל דיבנה).

1 (ב) רבן גמליאל מחליף את רבן יוחנן בן זכאי

כעבור מספר שנים עזב ריב"ז את יבנה ואת מקומו כמנהיג תפס רבן גמליאל. בימי מנהיגותו של רבן גמליאל הוסיף המרכז ביבנה לגבש את מעמדו והשפעתו בקרב היהודים. רבן גמליאל המשיך את דרכו של ריב"ז בתיקון תקנות שסייעו ליהודים להתמודד עם החורבן. מעמדו האישי של רבן גמליאל היה איתן יותר מזה של ריב"ז. הוא זכה לתואר נשיא והמרכז ביבנה נהנה מהשפעה רוחנית רבה בקרב היהודים. בתקופתו קבעו חכמי יבנה הלכות שהיו מקובלות על היהודים בארץ ומחוצה לה.

רבן גמליאל הוכר כמנהיג היהודים גם על ידי השלטון הרומי. הוא קיים קשרים עם השלטון הרומי ואף ביקר מספר פעמים ברומא כנציג היהודים. עובדה זו חיזקה חיזוק נוסף את מעמדו בקרב היהודים.

2. תקנות חדשות

כאמור, תיקנו חכמי יבנה, ובראשם רבן יוחנן בן זכאי ורבן גמליאל, תקנות חדשות. להלן נלמד על חלק מתקנות אלה ונעמוד על חשיבותן להמשך קיומו של העם היהודי לאחר החורבן.

2 (א) תקנות זכר לחורבן

תקנות זכר לחורבן נועדו להזכיר בקביעות את חורבן בית המקדש, כתחליף לאבל הקבוע שגזרו על עצמם רבים מהיהודים. בין השאר נקבעו התקנות הבאות: להשאיר על קיר הבית פינה לא מסוידת, ששיטחה אמה על אמה (כחצי מ"ר); להחסיר דבר מה מהארובה; להחסיר חלק מתכשיטי הנשים; ביום החתונה להניח אפר על ראש החתן. על החתן לשבור כוס ולקרוא את הפסוק "אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני. תדבק לשוני לחיכי אם לא אזכרכי, אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי" (תהילים, קל"ז, 5 – 6).

2 (ב) תקנות שהתאימו את הפולחן למציאות החדשה

חכמי יבנה תיקנו תקנות אשר שינו את הפולחנים הדתיים שהתקיימו עד לחורבן והתאימו אותם למציאות החדשה שנוצרה. דבר זה סייע לעיצוב החיים היהודיים ואפשר את המשך קיומם. בין השאר נקבעו התקנות הבאות:

תקיעה בשופר בראש השנה שחל בשבת:

כשבית המקדש היה קיים נהגו לתקוע בשופר גם בבית המקדש וגם בבתי הכנסת. אולם כאשר חל ראש השנה ביום שבת נהגו לתקוע בבית המקדש בלבד. ריב"ז תיקן שמותר לתקוע בשופר בראש השנה, גם אם הוא חל ביום שבת, במקום שבו נמצא בית דין.

נטילת לולב בחג הסוכות:

בזמן שבית המקדש היה קיים נהגו ליטול לולבים. בבית המקדש נהגו נוטלי הלולבים להקיף את המזבח בכל שבעת ימי החג. מחוץ לבית המקדש נהגו ליטול לולבים רק ביום החג הראשון. ריב"ז תיקן שעל כל היהודים ליטול לולבים בכל שבעת ימי חג הסוכות, ללא קשר למקום בו הם נמצאים.

ברכת הכוהנים:

בזמן שבית המקדש היה קיים נהגו הכוהנים להתהלך יחפים בבית המקדש ונהגו לומר את ברכת הכוהנים ברגליים יחפות. חלק מהחוקרים משערים כי מקובל היה לברך ברכה זו גם בבתי הכנסת, מבלי שהכוהנים יחלצו את נעליהם. ריב"ז תיקן שעל הכוהנים המברכים את הקהל בבתי הכנסת לחלוץ את נעליהם, כפי שהיה מקובל בבית המקדש.

חידוש ימי צום:

בזמן שבית המקדש היה קיים בוטלו שלושה ימי צום (אשר נקבעו לאחר חורבן בית ראשון). חכמי יבנה חידשו את ימי הצום, אשר המרכזי שבהם היה צום תשעה באב – היום בו חרב בית המקדש¹.

שינוי מנהגי חגים ומועדים:

בזמן שבית המקדש היה קיים עמדה הקרבת הקורבנות במרכזם של חגים ומועדים רבים. חכמי יבנה תיקנו תקנות שהחליפו את הקרבת הקורבנות. למשל: ביום הכיפורים - נקבע שעיקר היום הוא התפילה והחזרה בתשובה; בחג הפסח – נקבע שחלקו המרכזי של החג הוא באכילת מצה ומרור ובברכה על אכילתם בסעודת החג.

¹ על פי המסורת היהודית, חרבו בית המקדש הראשון והשני באותו היום – תשעה באב.

3. בית הכנסת כתחליף לבית המקדש

בתי הכנסת התקיימו עוד קודם לחורבן בית המקדש². היהודים התפללו בבתי הכנסת, קראו בתורה בשבתות ובחגים ושמעו דרשות. כמו כן בית הכנסת שימש כמקום מפגש חברתי, בו דנו המתכנסים בסוגיות שעמדו על סדר היום.

לאחר חורבן בית המקדש התחזק מעמדו של בית הכנסת. בית הכנסת הפך למוסד מרכזי אשר שימש מעין תחליף לבית המקדש. דבר זה בא לידי ביטוי בהתייחסות לבית הכנסת כאל מקדש מעט.

4. תפילה ולימוד תורה כתחליף להקרבת הקורבנות

התפילה ולימוד התורה מחוץ למקדש התקיימו עוד קודם לחורבן בית המקדש. בתקופת פעילותו של המרכז ביבנה התעצמה מרכזיותם של התפילה ושל לימוד התורה, עד שהיו למעין תחליף להקרבת הקורבנות בבית המקדש.

פעילותם של חכמי יבנה הביאה לבסוף לגיבוש נוסח אחיד של תפילה, אשר אותה נשאו היהודים שלוש פעמים ביום. התפילות נקבעו על שם הקורבנות שהוקרבו בבית המקדש והתקיימו בזמנים בהם נהוג היה להקריב קורבנות אלה: תפילת שחרית – על שם קורבן שחרית (שהיה מוקרב עם שחר); תפילת מנחה – על שם קורבן המנחה (שהיה מוקרב בשעות בין הערביים); ותפילת ערבית – על שם קורבן הערבית (שהיה מוקרב בערב). חובת התפילה הוטלה על כל יהודי, גם כאשר נמצא לבדו.

החשיבות הרבה שיוחסה ללימוד התורה העניקה לעוסקים בה יוקרה רבה. דבר זה חיזק את מעמדם של החכמים, על חשבון הכוהנים, ואפשר להם לתפוס את עמדת המנהיגות בקרב היהודים.

בקצרה – מה למדנו בפרק זה?

- ☞ לאחר חורבן בית המקדש החלה יבנה להתפתח כמרכז למנהיגות היהודית.
- ☞ ביבנה נקבעו תקנות חדשות, אשר הותאמו למציאות החדשה, והתגבשו מוסדות ופולחנים, אשר היה בהם כדי לשמש תחליף כלשהו לבית המקדש ולפעילות שהתקיימה בו.
- ☞ **התקנות החדשות שנקבעו ביבנה:**
 - ✓ תקנות זכר לחורבן.
 - ✓ תקנות שהתאימו את הפולחן למציאות החדשה.
- ☞ **בית הכנסת:** לאחר חורבן בית המקדש הפך בית הכנסת למוסד מרכזי אשר שימש מעין תחליף לבית המקדש.
- ☞ **התפילה:** ביבנה גובש נוסח אחיד של תפילה, אשר אותה נשאו היהודים שלוש פעמים ביום. התפילות נקבעו על שם הקורבנות שהוקרבו בבית המקדש והתקיימו בזמנים בהם נהוג היה להקריב קורבנות אלה.
- ☞ **לימוד התורה:** החשיבות הרבה שיוחסה ללימוד התורה העניקה לעוסקים בה יוקרה רבה. דבר זה חיזק את מעמדם של החכמים.
- ☞ ההתפתחות שהתרחשה ביבנה הקלה על אוירת הייאוש, שרבים שקעו בה, אפשרו את עיצובם של חיים יהודיים ללא מקדש וסיפקו לעם גורמים מלכדים חדשים.

² להרחבה על נושא זה ראו פרק 40.

שאלות לתרגול

1. כיצד תרמה פעילותם של רבן יוחנן בן זכאי ורבן גמליאל דיבנה לביסוס המנהיגות היהודית ביבנה?
2. ציינו שלוש תקנות שתוקנו בימי יבנה, הציגו שתיים מהן והסבירו מדוע הן תוקנו.
3. תארו את השינוי שחל במעמדם ובחשיבותם של התפילה, לימוד התורה ובתי הכנסת בדור שלאחר חורבן בית המקדש. הסבירו כיצד סייע שינוי זה ליהודים להתמודד עם משבר החורבן?